

Visszaemlékezések

HORVÁTH JÁNOS

Egy résztvevő beszámolója az 1944-es magyar függetlenségi diákmozgalomról

1. Az ellenállási diákmozgalmakról

1944. március 19-én Magyarország német katonai megszállása egyszeriben véget vetett a kormány azon erőfeszítéseinek, hogy csökkentse az ország részvételét a háborúban és végül ki is váljon abból. A megszálló hatalom illegálisba kényszerítette a magyar függetlenségi mozgalmat, de annak tevékenysége nem szűnt meg.

Én magam fokozatosan kapcsolódtam be az illegális munkába. Az első lépésnek talán azt tekintjük, hogy diákszervezetünk betiltása és a vezetők letartóztatása után is találkoztunk és a békét, a reformokat tervezgettük. Vitáink lényege a béke megteremtésének módja, az átalakulás utáni vágy ápolása és az új Magyarország felépítésének előkészítése volt. Elképzeltük azokat az eljövendő reformokat, amelyek egy igazságos, felvilágosult és gazdag ország megteremtéséhez szükségesek. A politikai berendezkedést illetően parlamentáris demokráciát akartunk, amely minden lehetséges politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális kérdésben az önrendelkezést és a decentralizált döntéshozatalt erősítette volna. A megelőző évtized népies irodalma nagy becsben tartott szellemi táplálékunkul szolgált.

A földalatti mozgalom belső dinamizmusa a cselekvés felé sodort minket. Amikor betiltják a szólás és a gyülekezés szabadságát, az írott szó kínálkozik eszközzül a gondolatok közlésére. A dolgok leírása megkívánja, hogy a gondolatokat alaposabban tisztázzák, a kifejezés módja csiszoltabbá válik. Nő a szerző felelőssége. Ha a hatóságok felfedezik az illegális szöveget, az nemcsak a szerzőt, de a sokszorosított, az olvasót, a közvetítőt és igen gyakran még teljesen ártalmatlan személyeket is bajba kever.

Korai írásainkban sok vers és próza idézetet alkalmaztunk. A válogatással igyekeztünk hangsúlyozni az ország valóságos helyzetét, az összekötő kommentárokkal pedig valamilyen konkrét, időszerű mondanivalót próbáltunk megértetni. Leggyakrabban Ady Endrét idéztük, de írók, filozófusok, társadalom- és természet tudósok, művészek és államférfiak igen széles körének a munkáiból is vettünk át. Az idők folyamán az idézetek aránya csökkent, míg a kommentárok hossza lassan teljes cikknyire nőtt. Felismertük a hírek terjesztésének fontosságát is és elsősorban a legfontosabb eseményekről igyekeztünk tájékoztatást adni. A fő tárgykörök a következők voltak:

1. a németek által hatalomra segített Sztójay-kormány alkotmányellenes jellege, képviselők és a nemzet más vezetőinek letartóztatása;
  2. a zsidókkal való embertelen bánásmód és Eichman terveinek szabotálására irányuló erőfeszítések;
  3. adatok a Szövetséges Hatalmak túlerejéről és a német vereség elkerülhetetlenségéről;
  4. Hitler terve Magyarország felőrlésére az utóvédharcok során;
  5. az Atlanti Charta és a Szövetséges Hatalmak más nyilatkozatai Magyarország háború utáni függetlenségének szavatolásáról;
  6. a német megszálló erők brutalitása Lengyelországban, Jugoszláviában és a Szovjetunióban;
  7. az állandóan erősödő magyar ellenállás, a sorozások során elkövetett túlkapások, a háborús erőfeszítés szabotálása;
  8. a figyelem felkeltése az eljövendő kor, a béke és az újjáépítés kérdései iránt.
- Ennek az információ-elosztó műhelynek a létrehozása közben vettük észre, hogy tevékenységünk fokozatosan átalakult az illegális tevékenység többcélú eszközzévé. Ez a mennyiségi növekedés és minőségi fejlődés Kiss Sándor ragyogó vezetésének volt köszönhető. Az 1944-es Magyarország története nem lehet teljes Kiss

Sándor szerepének figyelembevétele nélkül. Az év elején a demokratikus diák-szervezetek egyesült vezetősége választotta meg őt vezetőjének. A nyár végére már az összes különféle országos ifjúsági szervezet kialakuló szövetségét vezette: ez a szövetség a diák-, ifjúmunkás-, paraszt- és egyházi szervezeteket egyaránt magába foglalta. Novemberre tagjai közé választotta Kisst az országos földalatti politikai vezetőség.

Kiss Sándort 1941-ben ismertem meg, a Soli Deo Gloria diákszövetségben és a későbbi szárszói konferenciákon is találkoztunk. Barátok 1943-ban lettünk, amikor eljött a Kaláka Szolgálat egyik műhely-összejövetelére, amelyet a Pozsonyi úti református egyházközség épületében tartottunk Budapesten. B. Rácz Istvánnal és Imre Lajossal közösen szerveztük ezt a találkozót. A szimpózium tárgya egy akkor divatos kérdés volt: Magyarország jövője a német és az orosz birodalom között. A gyűlés alaphangja értelmileg és érzelmileg egyaránt rokonszenvet ébresztett Kiss Sándorban. Megindította őt az elfoglaltságnak és szerénységnek az a szokatlan elegye, amit a résztvevők tanúsítottak. Ez egyáltalán nem volt jellemző a korabeli értelmiségi összejövetelekre, amelyeket inkább politikai szélsőségek uraltak. Gyűlé-sünk alaphangja még feltűnőbb lehetett némelyik stratégiai fontosságú posztot be-töltő résztvevő (pl. Bereczky Albert, Zsindelyné Tüdös Klára) helyzetének ismeretében. Bereczky Albertet, aki a református egyház ismert lelkésze volt, általános tisztelet övezte a társaságban, mint a rendszer és a baloldali ellenzék között eredményesen működő közvetítőt és mint Horthy Miklós kormányzó egyik színpalok mögötti tanácsadóját. Zsindelyné Tüdös Klárát, akinek férje miniszter volt, Teleki Pál politikai hagyatéka egyik leterményeseként becsülték. Elragadó személyiség volt, erős szociális érzékkel a baloldali Györfly kollégium mecénása és befutott di-vattervező. Kiss Sándor, a tekintélyes Teleki Pál Intézet kutató tudósa, a Tanító-képző Intézet filozófia tanára, otthon érezte magát ebben a társaságban és őt is készségesen elfogadták egyenjogú partnernek. Benyomásai alapján kész volt vállal-ni a Kaláka Szolgálat Végrehajtó Bizottságának felkínált tagságát. A vezetőség et-től fogva Imre Lajosból, Kiss Sándorból, B. Rácz Istvánból, Szij Rezsőből és Hor-váth Jánosból állt. A következő években Kiss Sándor valóban komolyan vette a Kalákánál viselt funkcióját és részt vett minden tevékenységünkben, beleértve a tagság gyakori összejöveteleit és a különleges programokat, amelyek mind a biblia-olvasás, versmondás, népdaléneklés, színházlátogatás és hétvégi kirándulás vala-milyen keverékből álltak. Egyik érzelmileg számunkra sokat jelentő programunk ke-retében az egész nemzet támogatását igyekeztünk megszerezni egy magyar-csángó falu lakosságának áttelepítéséhez, a romániai Moldvából Magyarországra. Katolikus plébánosuk, Németh Kálmán közeli jó barátunk lett, aki gyakran jött látogatásba és élő bizonyossága volt a Kaláka felekezetek fölötti jellegének. Népszerű és anyagilag bőségesen támogató tevékenységünk volt könyvek küldése olyan magyar falvakba, amelyek a háború után várhatóan majd újra román, csehszlovák fennhatóság alá kerülnek. Valójában ahhoz, hogy megértsük azt a mély hitet, elkötelezett hazafi-ságot, amely 1944 folyamán Kiss Sándor vezetése alatt áthatotta a magyar diákság ellenállási mozgalmát, meg kell értenünk azt az inspirációt és erősítést, amit ő és több társa a Kaláka közösségben kapott. Bizonyos, hogy Kiss Sándor a magyar ho-rizont egyik ígéretes csillagának tűnt már korábban is, mégis 1944-ben a Kaláká-ban formálódott tehetsége és odaadása visszafordíthatatlanul hivatássá.

Saját részvételemet a függetlenségi diákmozgalomban két szakaszra oszthatjuk: 1. az elvi célok és stratégia kialakítása különféle gyűléseken és más érintkezési csa-tornák segítségével. 2. a nyomdákért, igazolványokért és az összeköttetés fenntartásá-ért felelős központ működtetése. Az idő múlásával egyre inkább a másodikra összpontosítottam: a gyakorlati tevékenységre. Hála annak a körülménynek, hogy igazgatói hatáskörű rendes állást is betöltöttem, módomban állt biztosítani a helyi-égeket, felszerelést és anyagiakat, amelyek tevékenységünkhöz nélkülözhetetlenek voltak. Miután munkahelyem a diákok földalatti mozgalmának fő művelői központ-jává vált, helyénvaló itt röviden írnom az ottani viszonyokról.

Még 1940-ben, amikor beiratkoztam a közgazdasági egyetemre (a József nádor Mű- és Közgazdasági Egyetem Közgazdasági Karára, Budapesten), egyidejűleg állást vállaltam a FUTURA nemzeti értékesítési központnál. Az egyik legfontosabb alvállal-at könyvviteli részleghez osztottak be, a NOSTRA nemzeti közraktár vállalatához, amely Budapesten székel és kb. 45 lerakattal rendelkezett szerte az országban. Né-hány év leforgása alatt főkönyvelő-helyettesé léptem elő; egy fiatalember esetében szokatlanul gyors karrieremet a legújabb, az egyetemen éppen akkoriban kialakított számviteli módszereknek a gyorsan növekvő vállalat problémáira történő újszerű al-

kalmazásával magyarázhatom. Ennek következtében 1944-re jelentős méretű céget irányítottam komoly anyagi erővel és teljes mozgásszabadsággal az ország egész területén.

1944 áprilisában, amikor a szövetséges bombázók súlyos károkat okoztak Budapesten, részlegemet Abony községbe telepítették át. Itt heteken belül kialakult a Szabad Élet Diákmozgalom pötközpontja. B. Rácz István és én helyben laktunk, míg Kiss Sándor és Imre Lajos gyakran jöttek több napra látogatóba. A Kaláka Szolgálat is megjelent Abonyban, ahol barátság és szövetség alakult ki közöttünk és a község római katolikus plébánosa, Sedhy-Lengyel Rezső között. Két hivatali munkatársam, Beke Erzsébet könyvelő és Holló Erzsébet titkárnő bekapcsolódott a Kaláka tevékenységébe és később a titkos nyomda munkájába is.

Abonyi és budapesti irodám között naponként közlekedő autós futár tartotta az összeköttetést, akinek kocsján akadály nélkül utazhattam és szállíthattunk illegális anyagot. A nyár második felében már rendszeresen sokszorosítottunk különböző felhívásokat és röpcédulákat, amint a kéziratot megkaptuk Kiss Sándortól, B. Rácz Istvántól és másoktól. Közben az ellenállási tevékenység veszélyei mind nyilvánvalóbbá váltak. A letartóztatások, kihallgatások és a rendőri megfigyelés óvatosságra készítettek minket. Egy csoport diákat elfogtak a Hársfa utcai kollégiumban, köztük Szabad Élet aktivistákat is. Fitos Vilmost letartóztatta, Vatai Lászlót hetekig fogva tartotta a Gestapo. Bár később mindüket szabadon engedték, mégsem hagyhattuk figyelmen kívül azokat az apró, de véstjósító jeleket, amelyek arra utaltak, hogy a rendőrség igyekezett a nyomunkra jutni.

A veszélyek óvatosságra intettek, a földalatti ellenállás belső dinamikája viszont további emberek mozgósítására sarkallt, s arra, hogy más csoportokkal együttműködve növeljük munkánk hatékonyságát. Ezért utaztam augusztus közepén Kecskemétre, ahol bemutattak a Magyar Közösségnek, sőt teljesen váratlanul fel is vetek tagjai közé. Megbízható barátom és rokonom, Hamza András közvetítésével Sedhy-Lengyel Rezsővel együtt meghívást kaptam egy hétvégi látogatásra. Kecskeméten Kiss Barnabás jogászprofesszor, Kovács Bálint református lelkész és Hamza András fogadott. Ötösben hosszan beszélgettünk a német megszállás megpróbáltatásairól, a zsidók kegyetlen deportálásáról, Magyarország gyászos békekilátásairól a háborút követő békeszerződésben, és annak kényszerítő szükségességéről, hogy a németekkel megszakítsuk a kapcsolatot és újjáépítsük jó kapcsolatainkat a szövetséges hatalmakkal.

Mindnyájan azt hangsúlyoztuk, hogy a nemzet ezen szorongatott helyzetében a cselekvés azonnali megszervezése parancsolóan szükséges. Ezen a ponton házigazdáink bizalmasan közölték, hogy ők már egy Magyar Közösség nevű, alakulóban lévő szervezet tagjai, amelyben a tagok a magyar függetlenségért fogtak össze. Ady Endre, Szabó Dezső, Németh László és más népi írók szellemében a szervezet arra törekedett, hogy döntéshozói pozíciókba segítsen olyan egyéneket, akiknek származása kétségtelenné tette hazafiságukat, ellentétben a német származásúakról kialakult közvéleménnyel. A titoktartás igénye a katonai bíráskodás és az idegen megszállás körülményei között magától értetődő volt. Mi igent mondtunk és kezet ráztunk. Így jutott függetlenségi diákmozgalmunk új, mozgósítható szövetségesekhez. (A dolog ironiáját az adja, hogy ekkor még álmodtam sem gondoltam volna, hogy két és fél év múlva, a sztálinista tisztogatások idején Rákosi majd ezt az eseményt fogja felhasználni, hogy felfüggeszse mentelmi jogomat, a demokratikus rendszer elleni összeesküvés vádját kóholja és négy éven keresztül börtönben tartson.)

1944 nyarának végén a Horty-rendszer ismét megkísérelte kiszabadítani Magyarországot a náci-német érdekszférából. Mi erről a Kaláka-mozgalmában Bereczky Albert, Mester Miklós és Zsindelyné Tüdös Klára révén értesültünk. Az illegális diákkiadványok tárgyául a magyar nemzet fennmaradásának, a germán és a szláv óceán közepén magányosan álló magyar sziget kérdéseit választottuk. Október 15-e tragikus következményei a legsötétebb jóslatokat váltották valóra. A régi hatalmi rendszer megbukott utolsó nagy próbájában. Hitlernek sikerült hatalomra juttatnia Szálásit.

Az illegális diákmozgalomnak az október 15-i tragédia jel volt a teljes mozgósításra és még nagyobb kockázat vállalására. Kiss Sándor vezetése fokozta az odaadást, a tehetséget, a leleményességet és az együttműködést. Ettől kezdve sok időt töltött az irodámban működő irányító központban, a NOSTRA vállalat főirodájában, a Harmincad utca 2. szám alatt, a Vörösmarty tér szomszédságában. Az illegális szabályainak megfelelően főnökeimnek és munkatársaimnak mint Ju-

házas Pált, a kolozsvári egyetem adjunktusát mutattam be, akivel közösen könyvelési kézikönyvet írunk mezőgazdasági szövetkezetek részére. Kijelöltem neki egy íróasztalt telefonnal, használhatta az egyik tanácstermet, s kulcsot kapott az alagsorhoz — azzal az ürüggyel, hogy szüksége lehet az ott tárolt régi aktákra, mint közös könyvünk példáira. Itt a NOSTRA alagsorában állítottam föl a Szabad Élet diákmozgalom sokszorosító műhelyét. Két automata stencilmásoló géppel, három korábbi gyártású sokszorosítóval és néhány írógéppel dolgoztunk. Stencilből, papírból és nyomdafestékből gyakorlatilag korlátlan készlettel rendelkezünk. Ez részben a cég azon korábbi törekvéseinek volt köszönhető, hogy innen lássa el a központot és mind a 45 vidéki telephelyet, részben pedig a várható háborús hiányok megelőzésére gyűjtöttük az anyagot. Becslések szerint kb. 200—300 ezer lapnyi illegális kiadvány készült itt.

Legfontosabb nyomtatott kiadványunk a „Szabad Élet” volt, melynek fejlődésén ez állt: „A Szabad Élet Diákmozgalom folyóirata”. Az egyes számok terjedelme öt és tíz oldal között ingadozott. A számokat 100—300 példányban adtuk ki. Vezércikkek, hírek, cikkek, dokumentumok, versek, levelek stb. adták tartalmukat. Kezdetben Vatai László, majd B. Rác István szerkesztette a lapot. A szerzők közt találhatjuk Kiss Sándort, Majsay Emilt, Jónás Pált, Fitos Vilmost, Hamza Andrást, Imre Lajost és másokat. A költészet — főként Ady, állandóan jelen volt a lapban. B. Rác István, a társszerkesztő mindig kész volt beiktatni egy-egy odaillő sort, versszakot vagy egy egész verset.

A szerkesztői koncepció és az előállítás módja a többi kiadvány esetében is a Szabad Élethez volt hasonló: ezek között volt röpcédula, plakát és kiadvány egyaránt. Némelyiket a Szabad Életből vettük át; a legtöbb azonban eredeti írás volt, amit néhány száztól akár több ezerig terjedő példányszámban készítettünk. Ezek az írások általában egy-egy konkrét helyhez, alkalomhoz vagy csoporthoz kötődtek. Minden kiadványunk hangsúlyozta a Szalasi-féle bábrendszer törvénytelen voltát és a magyar nép vágját az azonnali békére. Talán helyénvaló felsorolni itt néhány példát:

1. Jelentések a Horthy proklamációjához vezető eseményekről. A proklamáció a nemzet egységének megőrzésére szólított fel, bejelentette a Szovjetunióval folytatott fegyverszüneti tárgyalásokat, a katonai vezetők parancsot kaptak a Vörös Hadsereggel való kapcsolatfelvételre és a német visszavonulás siettetésére.
2. Beszámoló arról, hogyan fogták el az SS különítmények Horthyt a budai várban és kijelölt helyettesét, Dálnoki Veress Lajos altábornagyot tisztántúli főhadiszállásán.
3. Hírek a már szeptemberben Moszkvába küldött Teleki Gézából, Szent-Iványi Domokosból és Faragó Gáborból álló fegyverszüneti delegációról.
4. Ahogy fokozódott a zsidók üldözése, úgy sürgettük ellene — egyre erőteljesebben — a nemzet összefogását a humanitásra, a keresztény etikára és a magyar lovagiasságra hivatkozva.
5. Lelepleztük a hitlerista propaganda aljas módszereit, amelyekkel a nemzetközi sajtóban a magyarokat igyekezett felelőssé tenni a zsidókkal szembeni kegyetlen eljárásokért, miközben a deportálást Eichmann német SS-tiszt irányította.
6. Szemtanúk beszámolója a varsói felkelésről, s annak Hitler külön utasítására történt véres leveréséről.
7. Erdélyi otthonaikba visszatérni próbáló magyar katonáknak és civileknek a nyilasok által történt legyilkolására vonatkozó értesülések terjesztése.
8. A Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága harmadik katonai vezetőjének, Kiss Jánosnak, Nagy Jenőnek és Tartsay Vilmosnak brutális megkínzása és kivégzése decemberben Budapesten, majd Bajcsy-Zsilinszky Endréé karácsonykor Sopronkőhidán.
9. Az „Igaz Szó Igaz Magyarországhoz” című röplap jó példája a hatásos békefelhívásnak. Ez Vásáry István, Debrecen polgármestere és Révész Imre tisztántúli református püspök közös nyilatkozatát tartalmazta.
10. Felhívások a lakosság és a nemzeti vagyon Németországba szállítására vonatkozó parancsok megtagadására.

A NOSTRA Harmincad utcai alagsorában készült diák-ellenállási kiadványok gyors és biztonságos elszállításáról Kiss Sándor gondoskodott. Időnként hallottam, amint ilyesmiket mond a telefonba: „Juhász Pál beszél... Elszállították már a krumplit? Van itt egy újabb szállításra váró tétel...” Másik bevett módszerünk szerint állami hivatalok és katonai hatóságok hivatalos, díjmentesített borítékai-
ban küldtünk a kiadványokból különböző címekre. Ezen kívül mindegyikünk en-

gedett a kísértésnek, és olyan helyeken rejtett el példányokat, ahol bizonyos kü-
lön célba vett személyek biztosan megtalálhatták azokat. Úgy gondoltuk, ezzel a
stratégiával kockázat nélkül, biztosan cél érhetünk. Bizonyosnak tűnt, hogy így
a lehető legtöbb olvasóhoz juttatjuk el mondanivalónkat, hiszen aki megtalálta
egy-egy írásunkat, az vagy továbbterjesztette, vagy jelentette előljáróinak.

A NOSTRA épületében készült titkos, ellenállási propagandaanyag még ilyen
rövid felsorolása is hiányos lenne, ha nem említenénk azt a munkát, amit leg-
alább még négy másik csoportnak végeztünk. A következőkben ezt vázolom. Elő-
ször is ott volt a „Magyar Ifjúság”, a Magyar Ifjúság Szabadság Frontjának folyó-
irata. Ez egy Kiss Sándor által összefogott széles szövetség szócsové volt, amely
a kommunistáktól a konzervatív szárnyon át a cserkészesség terjedő sokféle erőf
egyesített. Kiss Sándor irányításával három szám készült belőle, ezeket 1000—2000
példányban gépeltük és sokszorosítottuk. Másodszer az „Eb ura fakó” című kiad-
vány, amelyet egy középútas, Teleki Pál szellemét magának valló értelmiségi kör
szerkesztett. (Már akkor gyanítottam, hogy ez a Teleki Pál Munkaközösség orgá-
numa volt. Elnöke Hám Tibor volt, ismert tagjai közé tartozott Saláta Kálmán,
Csicsery-Rónay István, Bognár József, Jaczkó Pál, Szabó Tamás, Göncz Árpád.) A
stencilre gépelt kéziratot Csicsery-Rónay István hozta, aki mindig makulátlan tü-
zérhadnagyi egyenruhában jelent meg. Ő vitte el a kész, becsomagolt példányo-
kat is. Harmadszor mi készítettük az „Alkalmi Újság”-ot is, amelynek szerzői a Vil-
ma királynő úti politikai elemzők voltak, név szerint báró Aczél Ede, Dudás Jó-
zsef, Csomós Miklós és Péter Ernő. Négy kiadás sokszorosítására emlékszem: az
egyik hosszabb, kb. 20 oldalas helyzetelemzés, a másik három rövidebb, egy-két
oldalal röplap volt. (Ügyfeleink negyedik csoportját Valkay Eszter és két hadnagyi
képviselte, akik négy-öt alkalommal kaptak tőlem egy-egy köteg illegális anyagot.)

A nyomda sikeres és biztonságos működése részben a szerencsés körülmények-
nek, részben pedig a hibátlanul dolgozó csapatnak volt köszönhető. Az előbbire
már a NOSTRA általános ismertetésekor kitértem. Úgy gondoltam, hogy a haté-
konysági és biztonsági feltételek kielégítéséhez kicsiny, fegyelmezett és hozzáértő
munkacsoportra van szükség. Minden tagnak értenie kellett a felszerelés kezelé-
séhez és karbantartásához, s fontos volt, hogy hosszú időt tudjanak a munkának
szentelni. A csoportot gyakorlatilag négy személy alkotta: B. Rác István, Kiss
Sándor, Imre Lajos és jómagam. Mind a négyen a nappal és az éjszaka bárme-
lyik szakaszában hosszú időt tudtunk a műhelyben tölteni. Én magam otthon vol-
tam a NOSTRÁnál; munkaköröm igazgatási feladatok széles körére terjedt ki: sok
jövés-menéssel járt, így senkinek sem szűrt szemet, ha hosszabb időre elhagytam
irodámat. Emellett titkárnőm, Holló Margit és könyvelőkollégám, Beke Erzsébet
eleget tudott házon kívüli elfoglaltságomról ahhoz, hogy szükség esetén híhető
magyarázatot adjon adni bárkinek. Kiss Sándort munkájába temetkező, megszáll-
lott kutató tudósoknak ismerték, aki a megszállt Kolozsvárról jött és most esetta-
nulmányok levéltári kutatásába temetkezett. Megszokott dologgá vált szokatlan
időpontokban való érkezése és távozása. B. Rác István egy háztömbbel odébb. A
NOSTRA anyavállalatánál, a FUTURÁnál dolgozott. Volt egy furcsa szokása: min-
dig két pisztollyal a zsebében érkezett, kirakta őket az asztalra és azt mondta:
„Na, most már dolgozhatok!” A dolog ironiája nyilvánvaló volt; ha a náciák meg-
találták volna rejtékelyünket, nem sok hasznát láttuk volna pisztolvainknak. Im-
re Lajos tréfálkozott is ezen és más hasonló jeleken, amelyek arányérzékünk el-
torzulására utáltak. Mindenesetre a rejtékely valóban félreeső helyen volt és tel-
jes biztonságot nyújtott a véletlen felfedezés ellen. Mint később kiderült, nem ez
volt az ellenállási diákmozgalom gyenge pontja, amely december közepén letar-
toztatásunkhoz vezetett.

A nyomda sikeres működése az ellenállási diákmozgalom további terveibe va-
ló bekapcsolódásunkat is elősegítette. Nyár végére, s különösen október 15-e után
irodám pánccelszekrénye a személyi okmányok tároló és elosztó helyévé vált. Kez-
detben, amikor még ragaszkodtam a legszigorúbb biztonsági rendszabályok be-
tartásához, a feladat elég könnyűnek látszott. Kiss Sándor, aki ennél az akciónál
a Tóth Gábor fedőnevet használta, megkért, hogy vegyek át, őrizzek és osszak szét
különbféle kitöltetlen igazolványokat, amelyeket kormányzervek és katonai pa-
rancsnokságok adtak ki. Bár illegálisan használtuk őket, ezek az igazolványok kül-
lemüket tekintve tökéletesek voltak: a megfelelő előírások papírra nyomták őket,
hivatalos pecsét ékeskedett rajtuk, a valódi aláírással is el voltak látva. Felada-
tom annyi volt, hogy beírtam a felhasználó nevét. Általában az volt a cél, hogy
szabad mozgást biztosítsunk valakinek egy adott feladat elvégzéséhez. Emellett

nagyon gyakran igyekeztünk üldözötték menekülését lehetővé tenni. Később egyre nagyobb számban használtuk ezeket az igazolványokat katonaszökevények menekítésére is. Rendkívüli esetektől eltekintve, ezeknek a katonai menleveleknek éppen az volt az egyik haszna, hogy a tulajdonos vállalta, hogy magával viszi illegális kiadványainkat valamely útjába eső helyre, majd visszatér. A dolgok fokozatosan egyre bonyolultabbá váltak. Kezdetben mindössze néhány kiegészítő parancsnokságtól voltak papírjaink. Nem sokkal később már hatásos fővezérségi igazolványaink is voltak. Ezeket Tóth István és Miško Zoltán vezérkari századosoktól kaptuk. Ezen meglehetősen kényes papírok egyik legtalálékonyabb továbbítója Kádár Géza külügyminiszteri tisztviselő volt, akivel rendszeresen találkoztam Ila Gábor Múzeum körüli könyvkereskedésében. Ugyancsak itt találkoztam többször Raoul Wallenberg svéd diplomatával, aki Budapesten a zsidókat menekítő szervezetet irányította. Időnként katonai igazolványokat adtam át neki, amelyeket az általa megjelölt nevekre állítottunk ki. Később kétszer találkoztunk a Gyáli út 11. szám alatti NOSTRA raktárpületben is, ahol a további együttműködésről tárgyaltunk.

A Szabad Élet Diákmozgalom másik terve, amelyben szerepet játszottam, a Görgei Zászlóalj megszervezése volt. Jól emlékszem az első megbeszélésekre, ahol kialakult egy olyan önkéntes zászlóalj alakításának a gondolata, amelynek hivatalos célja Budapest védelme a szovjet támadás ellen, a valódi azonban az, hogy megakadályozzák a katonák harcba vetését. A terv szerint több száz embert kellett egy katonai egységbe összefogni, hogy aztán a Budapesthez közeledő Vörös Hadsereggel kapcsolatot keresve, azzal együttműködve, a lehető legkisebbre csökkentsék az emberi életek és a város pusztulását. Miško Zoltán és Tóth István vezérkari századosok titokban támogatták a tervet és Bondor Vilmos főhadnagyot nevezték ki hadtáptisztá. A parancsnokságot három jó barát, Csohány Endre, Nagy Károly és Drozdy Kálmán gyakorolta. Egy sor más beosztásba a Szabad Élet Diákmozgalom által ajánlott személyek kerültek. Sokan jöttek a Hársfa utcai kollégiumból is, ahol Kiss Sándor prefektusi állást vállalt, s ahol Nyeste Zoltán és Füzési István befolyásos tagok voltak. A Kalácska-mozgalom és a Tutaj utcai inasszálló váltak titkos toborzó hadjáratunk központjaivá, innen próbáltuk összeszedni az egység feltöltéséhez a megbízható diákokat és ifjúmunkásokat. Eközben tucatjával adtam ki a hivatalos SAS-behívókat. Fontos teendőnk volt elosztani a szimatoló nyílások gyanúját. Hogy ezt elérjük, igyekeztünk olyan színben feltüntetni a zászlóaljat, mintha szélsőjobboldali elemek gyűjtőhelye lett volna, amit a baloldali ellenállási mozgalom támad. Szinlelt támadást is szerveztünk saját országunk ellen. Három diák, Zimányi Tibor, Derecskey Károly és Bodolay Géza kézigranátot dobott oda, amikor bizonyos volt, hogy senki sem sebesülhet meg. A Szabad Élet a következő számban közölte, hogy ez csak az első lépés volt a Szálasi-párti Görgei zászlóalj ellen. Mint a nyílások lanyhuló figyelme bizonyította, a megtévesztés sikerült.

Talán legmerészebb ötletünk az úgynevezett „második Szálasi-kiáltvány” kiadása volt. Bár erre végül nem került sor, mégis jól bizonyíthatja a résztvevők leleményességét, ha ezt is vázoló pár mondatban. A terv lényege abban állt, hogy Szálasi október 15-i államcsínyének idején kiadott hadparancsa mintájára több ezer példányban kinyomtattuk és elküldtük volna saját szövegünket. Az eredetiben („Hadparancs a Fegyveres Nemzethez”) Szálasi megindokolta, miért vette át a hatalmat, miért folytatja a végsőkig a háborút Hitler oldalán és hogyan tervezi Magyarország átalakítását a nyílások védelmi céljai érdekében. Mi egy hamis „Második Hadparancs a Fegyveres Nemzethez” című kiáltványt akartunk közzétenni Szálasi aláírásával, amelyben kifejti, hogy 1. a németek ágyú-tölteléknek használják a magyarokat; 2. Németország elárulta magyar szövetségését, s Hitler személyesen neki hazudott; 3. tisztességes békét kell kötni az oroszokkal, az angolokkal és az amerikaiakkal; 4. a fegyveres erők, a pártszolgálatot is beleértve, szabad átvonulást biztosítanak a német hadsereg ellen harcoló orosz hadseregnek.

A hamis kiáltvány hűen utánozta Szálasi zsargonját és számos kifejezést átvett a néhány héttel korábbi eredetiből. Külsejében is teljesen az eredetit utánozta: a betűtípus, a papír és a plakát mérete mind azonos volt. Eppen ezért a hamisítványt is az eredetit kinyomtató Pester Lloyd Nyomda Vállalatnál kellett megcsinálni. A helyszínen amúgy is rendkívül alkalmasnak látszott, mivel akkoriban nem készült ott újság, csak különböző hivatalos iratok úrlapjai, ezért az órség sem pártszolgálatosokból, hanem csak katonákból állt. Hamza András és csoportja, Ibrányi Gyula, Bense Imre, Arany Sándor percnyi pontossággal kidol-

gozták a nyomdai akció minden részletét, és a Görgői zászlóalj teljes támogatására is számíthattak. A terv meghatározta a szükséges járművek számát, a katonai egyenruhájú és nyilas karszalagos résztvevők létszámát és minden más szükséges körülményt. (Az én összekötő tevékenységem egyik része éppen az volt, hogy Bodolay Géza segítségével nyilas karszalagokat szereztem.) A nyomda használatára feljogosító írott külön parancsot Kerekes Béla igazságügyminiszter-helyettes és Kovarcz Emil tárca nélküli miniszter hamis aláírásával is ellátták. Az akciót egy nappal kezdete előtt biztonsági okokból le kellett fűjni, azzal, hogy később új terminust tűzünk ki. Később azután a letartóztatás miatt már nem lehetett végrehajtani, akárcsak több más, hasonló tervünket.

2. Fogságban

1944. december 14-én, csütörtökön reggel, amikor leültem az asztalomhoz dolgozni, belépett két civil ruhás férfi, míg egy harmadik társuk megállt az ajtóban. Ahogy a három alakot végigmértem, rögtön rájöttem, kifélék: egy birkózó forma, egy lányos képű és egy hórihorgas. A birkózó a székem mögé lépett, míg a lányos képű azt mondta: „Horváth urat keressük”. Szórakozottságot színelve, igyekeztem rejtjeles noteszomat a számlás dossziék közé rejtteni. Mire „az kell nekünk és maga velünk jön!” mondta a lányos képű, miközben valami igazolványt mutatott. A birkózó pisztolyt nyomott a lapockáim közé és a szoba közepére lökdösött. Szorosan összekötötték a kezemet és levezettek az utcára, ahol egy „Budapesti Önkéntes Mentő Egyesület” feliratú, zárt autóba tuszoltak. Úgyes trükk, gondoltam, mialatt feltűnés nélkül száguldottunk a Lánchídon és a budai utcákon át a Margit körüti katonai fegyház felé. A „Nemzeti Számonkérő Szék” foglya lettem.

A kihallgatás nyomában megkezdődött. A birkózó azt mondta: „Maga beszél, mi írjuk”. Nem szóltam egy szót sem. A lányos képű hozzám lépett és színtelen hangon azt mondta: „Horváth úr, maga lebukott. A barátait is elfogtuk. Majdnem az egész ütődött társaság a kezünkbe került. Szükségünk van magára a részletek tisztázásához. Értse meg, hibás döntéseket hozott és belekeveredett egy végzetes, komoly összeesküvésbe. Ha segít nekünk, mi is segítünk magának. Gondolkozzon pár percig, most magára hagyjuk.” Mindhárman kimentek, majd kisvártatva behozták két diáktársamat. Az egész színjátékkal az volt a céljuk, hogy vallomásra bírjanak. Ekkor már mindhárman győzködtek, hogy beszéljek. Ahogy ott láttam a két elfogott barátomat, rájöttem, hogy a hallgatás nem célravezető stratégia. Visszaemlékeztem, hogy hetekkel ezelőtt miben állapotdunk meg, mi a teendő lebukás esetén: az okos magatartás lényege az, hogy a valódihoz hasonló, de jelentéktelenebb történetet mondunk el, lehetőleg olyan eseményekkel, helyszínekkel és szereplőkkel, akiket a kihallgatók nyilvánvalóan nem ismernek. Ennek is megvan az a kockázata, hogyha rájönnek, kegyetlenül megtorolják, de mégis ez tűnt logikusnak, a hűség és az önvédelem lehetséges keverékének.

Hamarosan kiderült, vallatóim sietnek. A következő napokban megpróbálták gyorsítani a kihallgatást. A testi és lelki gyötrelmek egész sorát vetették be. „Talpálással” kezdték. Rutinos, sokszor végzett feladat lehetett nekik. Az ember csuklóját kötéllel a bokájához kötötték, miután a cipőt és a zoknit levették. A güzsbá kötött áldozatot egy rúdra emelték úgy, hogy a testsúlya lefelé húzta és a talpa vízszintesen felfelé állt. Ezután bottal verték a talpát: bal — jobb, bal — jobb és így tovább. Az embertelen fájdalom még gúnyolódtak is. Néha rövid szünetet tartottak, hátha beszélék, aztán folytatódott a verés. Mikor végül kioldották a kötelet, a végtagok kinyújtása nem megkönnyebbülést, hanem újabb kint jelentett. Persze az embernek nem volt ideje sajnálkozni önmagán. Újabb és újabb kérdéseket tettek fel, fényképeket és szervezeti vázlatokat mutogattak.

A vizsgálat irányából arra következtem, hogy fő céljuk további, még szabadon lévő diáktársaink elfogása lehetett. Állandóan neveket szegeztek nekem: némelyikkel állandó kapcsolatban álltam az illegalitásban, mások a mozgalom tagjai voltak, ismét másokkal régebben találkoztam, de napi kapcsolatban nem voltam velük; voltak, akikről csak hallottam, s végül voltak teljesen ismeretlenek is. A diákmozgalom belül Majsay Emil, Fitos Vilmos és Gyenes Antal érdekelték őket leginkább. A nagypolitika köréből Tildy Zoltánt, Varga Bélát, Nagy Ferencet, Auer Pált, Vörös Vincét, Kovács Imrét, Dessewffy Gyulát és másokat emlegették. Az egész kihallgatás három fő kérdés körül forgott: 1. mikor láttam az

illetőt? 2. Mikor találkozom vele legközelebb? 3. Hol van most? Arra következtettem, hogy csak tapogatóznom és igyekeztem annyi kérdés elől kitérni, amennyi elől csak lehetett. Hosszú történetem nyilvánvalóan elkeserítették vallatóimat.

Hogy szóra bírjanak, újabb „rábeszélő eszköz”-t hoztak. Ez egy kézzel hajtott áramfejlesztő volt, amit látható szakértelemmel kezeltek. Az egyik pólust valamelyik lábujjamhoz kötötték, míg a másikkal különböző testrészeimhez értek. Erre az áldozat homlokában, nyakában és másol érzett éles fájdalommal és görcsös rángatózással reagál. A kínok elképzelhetetlen variációit tudta a két leleményes kezelő előidézni: egyikük a kurblit tekerte váltakozó sebességgel, a másik az érintkező mozgatásával szórakozott. Időnként helyet cseréltek, s ilyenkor érdeklődtek, nem akarom-e az igazságot elmondani. Egyre kevésbé érthetően beszéltem, ami szemlátomást idegesítette őket. Ekkor már dühöseek, letörték, elkeseredettek és gyűlölködőek voltak, ugyanakkor azonban otromba viccekkel szórakoztatták magukat. Közben elájulhattam, mert mikor magamhoz tértem, valami folyosó betonpadlóján feküdtem és vizet éreztem az arcomon. Továbbra is színleltem az ájulást, s hallottam, hogy valakit egy újabb vödör vizért küldtek el. Közben azt is hallottam, egymás között megállapítják, hogy nem érdemes további vilányozást alkalmazni, mert ezzel nem tudnak többet kihúzni belőlem. „Mielőtt valami komolyabbat kap, jöhet még egy kis talpalás és körmös” — hallottam. Mikor a második adag víz is rám zúdult, próbáltam szárazabb helyre mászni, s mindjárt kaptam is egy segítő rúgást a vállamba.

Rövidesen ismét gúzsba kötve himbálóztam két asztal között egy rúdon, hogy tovább talpalhassanak. A kérdések megint Fehér Lajosra, Fitos Vilmosra és Majsai Emilre vonatkoztak. Azt feleltem, hogy a hét valamelyik délutánján kell Majsaiyal találkoznom a Kálvin téren, de nem tudom fejből a pontos napot és órát. Kértem, hogy kikereshessem zsebnaptáramból. Odaadták az arra a hétre vonatkozó lapokat a naptárból, én pedig úgy tettem, mintha egy rejtjeles beírás holnapután, szombaton kettőre Majsaiyal való titkos találkozómát jelölné. Nem tudom, hogy a trükk sikerült-e, vagy kihallgatóim akartak egy kicsit pihenni, mindenesetre a lányos képű átvezetett a börtönépületbe. Rettenetes volt fájdalomtól égő lábaimon menni, különösen föl a harmadik emeletre.

A Margit körüti fegyház 105-ös cellája tágas szoba volt a harmadik emelet északkeleti végén. Két sor szalmazsákon kb. 25 ember feküdt ott. Őrizóm tétován a baloldali táján lévő egyik zsákra mutatott. Este nyolc óra körül járhatott az idő, így aztán kaptam valami maradék borsólevest egy bádog csajkában. Bal szomszédom, egy középkorú tartalékos százados jó tanácsa szerint lehúztam a cipőmet és vizes rongyokba csavartam sajtó lábamat. Úgy egy órával később jobb szomszédom, akit addig alig vettem észre, átnyúlt hozzám, gyengén megfogta a karom és azt mondta: „béke”. Ezután újra elcsendesedett és csak néha nyögött fel álmasan. Különféle helyekről — amint azt megfigyelhettem — elfojtott suttogás hallatszott. Nem tudtam aludni: sajtó testem, lüktető lábam, vadul verő szívem és kábult fejem nem hagyott. Újabb egy óra múlva láttam, amint négy cellatársam kicsipel egy férfit, akinek arca, haja és ruházata egyaránt hamuszürkének tűnt. Mint a suttogásból megtudtam, dél óta halott volt.

Később jobb oldali szomszédom elfúló, halk hangon, rövid mondatokban beszélni kezdett. „Diákellenállónak látszol. Ne mondd el a történetedet! Azt hiszem, meghalok. Összetörték a bordáimat. A vesémet rugdosták. Mindenütt vérzek. Úgy érzem, a tüdővérzés végez velem.” Míg hallgattam, arra gondoltam, vajon tudós, filozófus vagy költő lehet? Azt hiszem, fényt láttam csillogni sűrű, fekete hajjal borított, nagy, kerek feje körül. Tovább beszélt. „Ahogy kezdetben bántak veled, abból úgy tűnik, végeznek veled. Talán a sajtóban is közölt, szabályos kivégzés lesz, talán egyszerűen agyonvernek. De túl is élheted őket. Talán az életben maradásod esélyét javítja, ha egy keveset mondasz nekik, a lehető legkevesebbet. A szervezetről akkor se beszélj, ha egy-két személyes kapcsolatot beismersz, mert különben csak bajba keveredsz. Mindig kevesebbet tudnak, mintsem gondolnád. Talán életben hagynak, míg a világ jobbra fordul”. Míg ennek a beszélgetésnek a szavait felfogtam, vallatóim szándékán töprengtem, hogy vajon miért tettek egy cellába ezzel az emberrel. Késégtelen, amit mondott, elfogulatlanul és becsületesen hangzott. Amint ezen rágódva feküdtem, kábult álomba zuhantam. Sajtó lábbal és fejfel ébredtem. Nappal volt, társaim közötték, hogy a reggelit lekéstem, mert sem ébresztő szóra, sem rázogatóásra nem reagáltam. Valaki megjegyezte, hogy én legalább élek, nem úgy, mint szegény szomszédom, aki napkelte előtt meghalt. Igen, meghalt, s én még csak gyenge kézfogását sem viszonztam!

Úgy emlékszem, ezen a reggelen került cellánk lakói közé Szentadorján Gyula. Valamivel dél előtt folytatták a kihallgatást, s estig eltartott. A változatosság okáért sem verés, sem villanyozás nem volt aznap. Három kihallgatómmal kellett csoportos beszélgetést folytatnom, néha csak egyikükkel. Többször észrevettem, hogy mások is vannak a szobában, a hátam mögött, de nem volt szabad hátranéznem, csak a szemembe irányított vakító lámpába. A kérdések teljes összevisszaságban követték egymást: több száz fényképet kellett végignéznem, felelősségre vontak, hogy hívó emberek hogyan állhattak szóba kommunistákkal, azt tudakolták, ki zsidó és ki kommunista a diák ellenállási mozgalomban, ki kommunista a Paraszt Szövetségben. Felkereste-e Mikó Zoltán, Tóth István és Bondor Vilmos a NOSTRA irodáját, hol van Hám Tibor, Csicsery-Rónay István, Veres Péter, Fábry Pál, Totka Gyula; mit tudok a mentőautónak álcázott kocsiról stb. Valahányszor Teleki Pál grófot, a volt miniszterelnököt és főcserkész szoba hoztam, szemlátómást ingerültté váltak. Másnap reggel megorotváltak, kaptam egy nagyobb cipőt, sőt még szakadt télikabátomat is megjavították. Többször elpróbálták velem a Majsay Emillel való találkozót. Elég vegyes érzésekkel csináltam végig, mert valójában szó sem volt ilyen találkozóról. Az ál-mentőautó a Kálvin térre vitt minket; rajtam kívül négyen ültek benne, és mutattak egy másik kísérő autót is, amelynek polgári rendszáma volt. Megmutatták, hogy töltött fegyver van a zsebükben; úgy, hogy jobb, ha nem is gondolok semmi óvatlan mozdulatra, míg egyedül várakozok az utcában. 25 pernyi várakozás után visszaültek a mentőbe, s a karaván visszatért a Margit körüti fegyházba.

Csalódásukat nem is leplezték. Még a kocsiban közölték ultimátumukat: „Ha meg akarod menteni a bőrödöt, vezess minket Majsay rejtkehelyére!” A rejtkehelyet nem ismertem, s megjegyeztem, hogy Majsay bizonyára eltűnt, miután értesült összes társunk letartóztatásáról. Minden dühüket rám zúdították. Újrakezdtek a talpalást, a körmösöket, a pofozást, a villanyozást. Késő este tértem magamhoz a 105-ös cella szalmazsákján.

Másnap kora reggel újra megjelent a lányos képű kihallgató. Nem bírtam a lábomra állni, így pár lépésenként a falnak és a korlátnak kellett támaszkodnom. Kísérőm megparancsolta két rabnak, hogy vigyenek. A vallató szobában mindent előlről kezdtek. Neveket, rejtjeleket, találkozókat, kapcsolatokat, terveket követeltek, és tovább kínoztak. Valahányszor abbahagyták, újabb kérdéseket tettek fel, hogy aztán tovább folytathassák gyötrésemet.

A szoba mélyéről egyszer csak előlépett egy makulatlan elegáns egyenruhájú csendőr főhadnagy. Levette pompásan szabott zubbonyát, végigsimította hollőfekete, hullámos haját, akkurátusan megigazította fehér selyem sálját és lassan felhúzott egy pár glasszékesztyűt. Jókedvűen kézbe vette a gumibotot, s egy kicsit meghajlította, mint egy lovaglópálcát. Aztán elkezdte üti a talpamat. Közben föltett pár kérdést, de épp csak, hogy kifújja magát, és elővegye a villanyozógépet. Majd újra a beosztottjai folytatták a kihallgatást, és nem sokkal később visszavitték a 105-ös cellába. Ezután már csak néhány rövidebb kihallgatáson voltam.

A 105-ös cellában december 24-e, karácsony szent estéje is csak egy átlagos nap befejezése volt. Az épületben zajló jövés-menésből tudtuk, hogy a vizsgáló osztag egy perc szünetet sem tartott: fel akarták göngyölníteni az egész ellenállási diákmozgalmat. Híre járt, hogy egyáltalán nem tartanak karácsonyi szünetet: karácsony első napján megírják a vádiratokat, a másodikon a hadbíróság már ítéletet is hirdet és legalább három embert — Kiss Sándort, Zimányi Tibort és engem — azonnal kivégeznek, de a kivégzések száma akár hatra is emelkedhet. Éjfél tájban a ház egy kicsit elcsöndesedett, de csak rövid időre, és egyszerre közeledő ágyúzást hallottunk. A szovjet hadsereg ezekben az órákban zárta körül Budapestet és több más előretörésük mellett az egyik harccközi alakulatuk elérte a börtönünktől mindössze egy kilométerre lévő Széna teret. Másnap reggel már minden foglyot — vagy 80 embert — levezettek az udvarra és egyenként az ott járó motorú autóbuszokba vezették. A törzsőrmester az én nevemet is felolvasta a társaiméval együtt. Ez volt egyébként az egyetlen alkalom, amikor a négy férfit, aki letartóztatott, szabályos csendőr-egyenruhában láttam, kakastollas sapkában és a nyilas Számonkérő Szék megkülönböztető jelvényével.

Az autóbusz-konvoj gyorsan elindult, de a Németország felé vezető út helyett a Fő utcában lévő Pest megyei börtön volt úticélunk. Már hónapok óta ez szolgált a Gestapo budapesti saját börtönéül. Alig hogy nyilvántartásba vettek, a

horogkeresztes karszalagú tisztek már foglalkozni is kezdtek velünk. Pár órán belül egy SS százados elé vezettek, aki figyelmesen tanulmányozta az asztalára rakott iratokat, s úgy látszik, felfigyelt a NOSTRA közraktár vállalat nevére, mert a Gyáli úti telep irányításában játszott szerepéről kezdett faggatni, különös tekintettel a svéd Vöröskereszt és más nemzetközi szervezetek ügyeire. Nyilvánvalóvá vált, hogy ezekkel kapcsolatban kutat valamit, mert rövid idő leforgása alatt két férfi és egy női fogollyal is szembesítettek, megállapítandó, hogy ismerjük-e egymást. Ennek az SS századosnak szakszerűen beszámoltam a raktárházak ügyfelekkel kapcsolatos eljárásairól általában, s külön kitértem a vöröskeresztes szállítmányok kezelésére. Körülbelül egy órai kihallgatás után csegett a telefon. Gondolom, egy feljebbvalója hívhatta a tisztet, mert felállt és összecsapta a bokáját. Pillanatokon belül felvette a köpenyét és kiviharzott a szobából. Vagy újabb egy óra múlva az egyik embere aztán engem is visszavitt a cellámba. Itt hat-nyolc személyt tartottak fogva: köztük két francia hadifoglyot, egy lengyel tisztet és Esterházy Miklós grófit, a magyar felsőház tagját.

A Fő utcai börtönben töltött időt az éhezés jellemezte. Miután az épület több tüzségi belövést kapott, óvatos óreink a pincébe húzódtak vissza és csak néha tüzöttak egy kevés élelmet. Úgy négy nap múlva átvittek minket — kb. 100 személyt — a Parlament alagsorába. Most nem kocsival szállítottak, hanem párosával sorba állítva, mindkét oldalon SS katonák őrizete alatt gyalog tettük meg az utat. Ennek a menetnek néhány mozzanata emlékezetembe vésődött. Nyilvánvalóan gyorsan kellett volna átkelnünk a hidon, hiszen állandóak voltak a szórványos belövések. A nyomorúságos menetoszlop azonban csak lassan haladhatott, ahogy a foglyok vonszolni tudták magukat. A hídpályán hullák, jánműroncsok és bombatölcsek mindenfelé. Alig tudtam megállni megnyomorított lábamon, ezért társaim segítettek járni. Kemény István orvostanhallgató, aki sánta volt, s ezért megtarthatta sétatöbóját, átengedte azt nekem. A jól ismert szabály miatt nem volt tanácsos a menettől lemaradni; aki feltartotta a többit, vagy kidőlt a sorból, azt helyben agyonlőtték. Ahogy a kölcsönkapott botra támaszkodva bicegtem, a vége egyszer csak beszorult a jégen egy repedésbe. Nem akart megmozdulni, s ahogy megpróbáltam kirántani, a fogantyú elvált a bottól, és ott álltam, kezemben egy félméteres törrel. Iszonyatos érzés volt: lehetséges, hogy Gestapós óreink ne vegyék észre és ne lőjenek le érte? Talán az a két akna mentette meg az életemet, amely ebben a pillanatban robbant a híd hozzánk közel eső részén. „Fedezétké! Feküdj!” üvöltöttek az örök, és mindenki követte is a parancsot; pár pillanattig őrizők és őrzöttek érdeke ugyanaz volt. Az általános kavarodásban sikerült kihúznom a beszorult botot és újra összeilleszteni a markolatával. Csodával határos megmenekülésemet csak jobban hangsúlyozta, amikor percekkel később egyik társunk belecsúszott egy tátongó bombatölcserbe és a jeges Dunába zuhant. Újabb megpróbáltatásokat hozó további félóra után betereltek bennünket a Parlament épületébe, ahol kb. 10 napig a felsőház alagsorában tartottak.

Az itteni Gestapo egységet egy tartalékos százados vezette, aki civilben orvos volt. A különítmény feladata a nyomozás mellett az ítéletvégrehajtás is volt. Természetesen nyomoztak a külvilággal újra kialakulóban lévő kapcsolataink után is. Néhányan gyógyszer, élelmet és takarót is kaptunk kintől. Azokat a javakat, amiknek én is élvezője lehettem, Hamza András tisztelendő úr hozta teljes papi díszben. Mi, akik ismertük szerepét az ál-Szálasi kiáltvány és más ellenállási akciók szervezésében, csodálattal adóztunk bátoraságának. A Parlament alagsori folyosóin töltött napokban kezdtük kicsit kiheverni a Nemzeti Számonkérő Szék-nél elszenvedett kínokat, a sebek lassan gyógyulni kezdtek. Mi, a függetlenségi diákmozgalom tizenkét tagja, végre szót válthattunk. A következők voltak jelen: Kiss Sándor, Zimányi Tibor, Jónás Pál, Nyeste Zoltán, B. Rác István, Imre Lajos, Fiam István, Kristó Nagy István, Takács Miklós, Bálint Ernő, Elek Ottó és jómagam. Bár egészében más tevékenységéért fogták el, ezekben a végső hetekben Kemény István is csatlakozott hozzánk. Ezekben a napokban össze tudtunk jönni bibliaolvasásra és meditációra, vagy halkán szoltárokat énekeltünk, többnyire Kiss Sándor vezetésével. A költészetből is sok erőt meríthetünk, mindenki hozzátette a magáét, s B. Rác István maratoni Ady-szavakat rögtönzött.

1945. január 10-től kezdve többször vittek minket az egyik helyről a másikra. A Parlamentből a Városházára kerültünk, ahol a folyosón várakozó csoportunkból egyik társunk, Kristó Nagy István eltűnt. Óreink, amikor ezt felfedezték, dühükben tizedeléssel fenyegetőztek és már fel is sorakoztattak bennünket, amikor újra megjelent egy magasabb rangú tiszt és elrendelte továbbvitelünket. Ezután

az Andrássy út 60. szám alatti nyilaskeresztes központba vittek minket, de ott csak egyetlen éjszakát töltöttünk. Következő állomásunk az Országház utca 16. volt a budai városban, ahol a Belügyminisztériumon belül a Gestapo központja is működött. Vasfegyelmet lapasztaltunk és félni kezdtünk, hogy az ostromlott város legmagasabb rangú biztonsági tisztjei rövid úton elbánnak velünk; szerencsére azonban csak egy pillantást vetettek iratainkra és folytatták az éppen elfogott hadifoglyok vallatását, amit fontosabbnak tartottak. Egész éjjel a minisztérium előcsarnokába állított székeken ültünk, s majd megfagyunk a betört ablakok miatt. Másnap reggel négy teherautóra raktak minket. Miközben nagy sebességgel haladtunk a Tabánon át, géppuskázó repülőgépek támadtak a kocsikra. A sofőrök lefékeztek, az örök és foglyaik az épületekbe menekültek. Itt ahelyett, hogy a pincébe mentem volna, felrohantam az első emeletre, de nem találtam alkalmas rejtékhelyet. Jónás Pálnak, Zimányi Tibornak és B. Rác Istvánnak viszont sikerült a pincében elbújni és megmenekülni.

A teherautók átkeltek a hídon Pestre és továbbhajtottak észak felé, azonban egy újabb légitámadás megint megállította őket, ezúttal a Kossuth Lajos téren. Eppen csak elértem — futva a Parlament falát, amikor egy sorozat centiméterekre a cipóm orrától végigsöpörte a járdát. Hamarosan a Markó utcai fegyházba értünk, s amikor a foglár a Igazságügyminisztériumnál érdeklődött további sorsunk felől, a kerületi nyilasházhoz irányították.

Rövidesen meg is jelent egy nyilas különítmény, hogy a Szent István körút 2. szám alatti főhadiszállásukra kísérjen minket. Úgy gondoltam, itt az alkalom, hogy előadjak valami kisebb vétségről vagy esetleg hivatali tévedésről szóló mesét, hiszen a sok ide-odaszállítás közben a vizsgálati anyagom ügyis valószínűleg lemaradt valahol. A nyilasok külseje azonban minden ilyen irányú illúziómat eloszlatta. A dilettantizmus, az elbizakodottság és a gátlástalanság lehető legveszélyesebb keverékét mutatták. Hírükhöz méltóan félelmetesnek látszottak, amikor egyes sorba rendezve elindítottak bennünket. Megérkezésünkkor az udvaron mindjárt átvizsgáltak minket. Az egyik keretlegény — a homlokom ívé és göndör fekéte szakállam alapján — azt gyanította, hogy zsidó vagyok, és ettől a meggyőződésétől csak további anatómiai vizsgálat után állt el. Felhasználva az alkalmat, elmondtam, hogy vissza kellene küldeniük dolgozni a NOSTRÁhoz, ahol olyan életbevágó dolgokkal kell foglalkoznunk, mint a gabona elosztása. Hozzátettem, hogy egy hanyag ör hibájából kerültem fogságba, aki egy igazolvány hiánya miatt tartóztatott le, amit véletlenül a másik kabátom zsebében hagytam. Nemsokára mind egyikünket a pincébe kísérték le, ahol kisvártatva kis csoportokban egy villanylámpa fényénél vizsgált meg minket valami parancsnokféle. Katonai egyenruhát viselt, de rangjelzés nélkül. Ahogy zseblámpájával időnként a szemünkbe világított, gyorsan választolnunk kellett a kérdéseire. Egyszer csak kiszúrt magának egy ősz hajú férfit, és rövid kérdezősködés után következett a fatális felismerés: „En ismerlek téged. Emlékszem, nyolc évvel ezelőtt a nemzeti szocializmusról beszéltem Csepelen és te kigúnyoltad a beszédemet. Kiröhögtek miattad. Na, most majd rájössz, hogy igazam volt!” Ennyi volt a kihallgatás, és az ítélet is egyben. Mi páran ott álltunk, köztünk az ősz férfi fia is, és végig kellett néznünk, ahogy elvonszolták. Mint néhány hét múlva megtudtuk, azonnal végeztek vele a Duna-parton.

Ugyanaznap este felvittek egy irodába az első emeletre, hogy kihallgassanak, és én elismételtem a pár órával korábban kitalált történetemet. Az előszobában a fal felé fordulva kellett várakoznom. Már állt ott egy idősebb férfi, mellén hadirokkant jelvényvel. Amint később megtudtam, Karácsony Sándor, a vasasszakszervezet titkára volt. Bevezették a tágas szobába, de nyitva hagyták a kétszárnyú ajtót, úgyhogy akarva-akaratlanul szemtanúja lehettem a következő eseményeknek. Két nyilas tisztségviselő botokkal ütni kezdte és közben a munkások félrevezetéséért szidalmazták. Pár perccel később az örök újabb foglyot hoztak: egy alacsony, kopasz, sötét öltönyös férfit, keménykalappal a kezében. Kabók Lajos képviselő, a vasasszakszervezet főtitkára volt. Most mindnyájan rávetették magukat, közben az egyikük azt ordította, hogy nemcsak a munkásokat vezették félre, hanem ráadásul zsidó is. Addig ütötték, míg vérezve a földre nem esett. Körülbelül ekkor visszavezettek a cellámba, s csak hetek múlva tudtam meg, hogy ez volt Kabók Lajos és Karácsony Sándor életének utolsó órája, mielőtt a Duna-parton megölték őket.

Másnap negyvened magammal a Skót Misszió Vörösmarty utcai iskolájába kísérték, ahol ekkoriban a büntető századok állomásoztak. Csatlakoznunk kellett a harcolókhöz, azzal a feltétellel, hogy aki kitünteti magát és életben marad, az amnesztiában

részesül, de a tétovázás vagy a szökésen való gondolkodás legkisebb jelére is halálbüntetés vár ránk. Az iskola nagytermében úgy 150 férfit őriztek a nyilas párt-szolgálatosok. Gondoltam, megpróbálom többet megtudni a helyről és az itt uralkodó viszonyokról, ezért fogtam két vödört és megkértem egy őr, kísérjen el egy vízcsaphoz. Levezetett a pincébe, ahol a majdnem sötét folyosókon való néma bolyongás után megtaláltuk az épület egyetlen működő vízcsapját. Miután visszatértünk a tele vödörrel, és kiosztottam a vizet, elindultam vissza egyedül. Ahogy a csapnál vártam, hogy a vödör megteljen, a sarok mögül valaki befordult, szintén vödörrel. Hirtelen azt hittem, káprázik a szemem. Orgonaszínű házikabátban Gombos Gyula állt előttem. Ő maga is az ellenállási mozgalomban részt vevő író volt, és jól ismerte balsorsomat; most mégsem tudta eldönteni, min lepődjön meg jobban — azon, hogy még élek, vagy azon, hogy ott állok előtte. Gyorsan intett, hogy kövessem és megmenekülök. Mondtam neki, hogy előbb visszamennék Kiss Sándorért és pár perc múlva remélem, már újra itt vagyunk. Visszamentem tehát Sándorért és ismét találkoztunk Gyulával, aki egy bonyolult labirintuson át a pincék egyik távoli zugába vezetett minket. Ott aztán a jókora családi szálláson más barátainkat is megőlelhettük: Tildy Zoltánt, Bereczky Albertet, Csornoky Viktort, ifj. Tildy Zoltánt és Tildy Lászlót. Ott voltak a feleségek és más családtagok is, mint Tildy két fia és lánya, Bereczky öt lánya, Gombos Gyula felesége, Kulcsár Lola és még két-három személy. Tildy Zoltán egy néhány hete elhunyt erdélyi földmérő, Nagy Lajos irataival rejtőzködött.

Nem volt időnk szerencsés megmenekülésünk fölött örvendezni, éppen csak a legfontosabb híreket tudtuk kicserélni. Nyilvánvalónak tűnt, hogy nekünk, e két jövevénynek minél előbb el kell tűnnünk erről a helyről. Sándort és engem gyorsan megetettek, megborotvákoztunk és átöltöztünk. A két református lelkész, Tildy Zoltán és Bereczky Albert kölcsönadták sötét papi öltönyüket és gallérjukat, majd ebben az álöltözékben kimentünk az utcára, mintha az elesettek eltemetésével foglalkoznánk. A Pozsonyi út 58. szám alatti református Hálaadás templomba mentünk, ahol a következő három napig, amíg a szovjetek ki nem űzték ebből a városrészből a németeket, barátaink, Högye Mihály és Tildy Jolán bújtattak bennünket. Hogy csökkentsük annak veszélyét, hogy a nyilasok ránk találnak, egy másik veszélyt választottunk: az ismételt tüzésérgi becsapódások ellenére mi a templomtorony egyik romos szögletében vártuk ki a szabadságot.

3. Utóirat

Az ezt követő hónapok alatt megtudtam, hogy a Szabad Élet Diákmozgalom tizenkét tagja élte túl Magyarország náci megszállását. A levéltárakban később előkerült iratok tanúsága szerint a nyilas Nemzeti Számonkérő Szék ki akart végezni. A hadbíróági ügyész Balassa Bálint jogász doktor lett volna az a kifogástalan megjelenésű csendőr főhadnagy, akiről már megemlékeztem. A kivégzést már be is jelentették Magyarország németek megszállta részein. Karácsony éjjel azonban váratlanul a frontra rendelték őket és a kitorést megkísérülő elit csapatba kerültek. Egy évvel később, amikor Balassa Bálint és társai álltak a bíróság előtt, az újságokból közismertté vált, hogy piperkőc öltözködésén kívül más kifinomult vonásai is voltak a főhadnagynak, például elismerten kiváló zongorista is volt. Nem mentem el a tárgyalásra, s vallomást sem írtam. Először halálra ítélték, de az államfő, Tildy Zoltán köztársasági elnök ezt később életfogytiglani börtönre változtatta, Bajcsy-Zsilinszky Endre özvegyének és Mindszenty József érseknek a közbenjárására. Mindszentyt — még mint veszprémi püspököt — Balassa tartóztatta le 1945 januárjában. E két személy kérésére én is aláírtam a kegyelmi kérvényt. Három év múlva ügyét újra tárgyalták és Balassát kivégezték. Közben azonban újra találkoztam Balassa Bálinttal, mint rabtársammal, s egy ideig cellatársak is lettünk, amikor a Rákosi-rendszer különleges börtönében raboskodtam, hasonlóan a diákmozgalomban részt vett két társamhoz. Itt ébredtem tudatára, hogy a gyötrő kíváncsiság mennyire elnyomhatja bennem az erkölcsi megvetést.

A magyar függetlenségi mozgalom 1945-ben jelentős hazai és nemzetközi elismerésben részesült. A diákellenállási mozgalmat is dicsérték, s én — többekkel együtt — komoly kitüntetést kaptam. Ezeket a kitüntetéseket alkalmanként tovább fokozta a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elismerése, különösen az, amit a Szovjetuniót, az Egyesült Államokat és Nagy-Britanniát képviselő három tábor-

noktól kaptunk. Néhány esemény — többek között Vorosilov marsall két fogadásán való részvételem — különösen emlékezetes maradt.

Az akkori idők lendülete a közéletbe vitt. A koalíció pártjai versengtek az ellenállási mozgalom életben maradt tagjaiért, hogy azok nevét használhassák. Én a Független Kisgazda Pártba léptem be, s az ő képviselőtükben választottak be a parlamentbe és a budapesti városi tanácsba. Más megbízatásokat is kaptam különféle tanácsadó, elméleti és gyakorlati posztokra az üzleti és a közéletben. Talán elég annyi, hogy részt vettem a gazdaságpolitika alakításában, a parlament törvényhozói munkájában, de fő feladatomban mégis a Magyar Paraszt Szövetségben végzett mindennapos igazgatóhelyettesi munkám volt, Kiss Sándor irányításával.

Azt kell mondjam, hogy egész munkás életem legfontosabb és legmeghatározóbb élménye a Kiss Sándorral végzett munka volt. Egész magatartásom és tevékenységem a vele való barátságban gyökerezett, részvételem a diákmozgalmában összefonódott az ő személyiségével. 39 éven át, 1932-ben bekövetkezett haláláig, megmaradt köztünk ez a páratlanul meleg, bizalmas és egyenrangú barátság, tehát jóval az itt felidézett idők után is. Sohasem vontam kétségbe irányítását, s ő mindig bizott hűségemben. Pusztán az, hogy vele dolgozhattam, már az életemben elérhető legnagyobb jutalom volt.